

BALOGH SÁNDOR

A demokrácia kérdései a magyarországi politikai pártok szervezeti felépítésében a felszabadulás után

Magyarország — hasonlóan Közép- és Délkelet-Európa többi országaihoz — a szövetséges hatalmaknak, mindenekelőtt a Szovjetunióknak a második világháborúban kivívott történelmi jelentőségű győzelme eredményeként nyerte vissza függetlenségét. A hitleri Németország és általában a fasiszmus nemzetközi erőinek katonai szétzúzása volt tehát az a döntő külső, nemzetközi feltétel, közelebbről lényegében az a kiindulópont, amely lehetővé tette, hogy a magyar nép vegye kezébe saját — és ezzel együtt a nemzet — sorsának, jövőjének a további alakítását.

A felszabadulás után Magyarországon az új, népi demokratikus államiság alapjait a munkásosztály, a parasztság, a városi kispolgárság és a németellenes burzsoázia rakta le 1944 decemberében az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrehozásával. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány, amelynek gerincét a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai alkották, antifasiszta, antifeudális és antiimperialista demokratikus programot valósított meg, illetőleg megvalósítását tűzte ki célul.¹ A legátfogóbb közös érdek, amely a fentebbi társadalmi csoportokat és az őket képviselő politikai pártokat egységfrontba tömörítette, azonban kétségtelenül a fasiszmus elleni harc volt. A fasiszmus szétzúzása, majd a háború után a maradványainak következetes felszámolása nélkül ugyanis a demokrácia egyetlen irányzatának, válfajának a szabad fejlődése sem lehetett biztosítottnak tekinthető. Ugyanakkor a demokrácia kibontakozását segítették elő az ország politikai életében a szövetséges nagyhatalmak és az Ideiglenes Nemzeti Kormány által 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény fasiszmus ellenes rendszabályai is.² Ilyen módon a demokrácia — belső létszükségletből és nemzetközi előírásból fakadó — „korlátozásai”, pontosabban a jobboldali és szélsőjobboldali, fasiszta szervezeteknek, valamint pártoknak a törvényen kívül való helyezése valójában és ténylegesen magának a demokráciának a teljesebbé tételét, a szabad érvényesülését szolgálták Magyarországon.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak megalakulásakor öt párt volt a tagja, mégpedig a Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt, Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, valamint a Polgári Demokrata Párt.³ A szóban forgó pártok valamennyien hivatalosan

¹ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1967. 37.

² Nemzetközi Szerződések 1918—1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1966. 537.

³ Felszabadulás, 1944. szept. 26.—1945. ápr. 4. Dokumentumok. Szikra Könyvkiadó, Bp., 1955. 181.

a „demokrácia” jelszavával és a függetlenségi front programjának jegyében törekedtek a társadalom egyik vagy másik részét maguk mögött felsorakoztatni, másrészt azonban a függetlenségi front pártjai, legalábbis 1945 nyaráig, nem kívántak további politikai pártok indulásához hozzájárulni, hanem azt szorgalmazták, hogy minden „demokratikus irányzat” a már működő pártokban keresse az elhelyezkedését.⁴ Ennek viszont az lett a közvetlen következménye, hogy a különböző polgári irányzatok és csoportosulások tömegesen, szinte válogatás nélkül áramlottak be — a már korábban is mind politikailag, mind szociális szempontból vegyes összetételű — kisgazdapártba. A felszabadulás utáni magyarországi viszonyokból, tehát a függetlenségi front pártjainak fentebbi állásfoglalásából, politikájából is következett, hogy 1945-ben sajátos helyzet alakult ki a politikai életben: nemcsak a népi demokratikus rendszer hívei, hanem jórészt az ellenfelei is a függetlenségi fronton, illetőleg a kormánykoalíción belül helyezkedtek el. Ebben a tekintetben Magyarországon, a szintén a vesztesek közé tartozó Bulgáriához és Romániához képest is gyökeresen eltérő helyzet alakult ki. Hiszen ott a polgári jobboldal, valamint pártjai kiléptek, helyesebben kiszorultak az egységfrontból és az ellenzék szerepét vállalták. Ez ugyanúgy vonatkozott a bolgár agrárpártra — amelynek csak a balszárnya maradt az egységfrontban —, mint Maniu és Bratianu pártjaira. A politikai küzdelem ezekben az országokban elsősorban az egységfront pártjai és az ellenzék között folyt. Magyarországon ezzel szemben nem a koalíció állt szemben a párttá, vagy pártokba szerveződött ellenzékkel, hanem a politikai harcok döntően a függetlenségi fronton belül, annak jobboldala és baloldala között zajlottak le. Ugyanakkor a kisgazdapárt lényegében a társadalom minden rétegét felvevő „gyűjtőpárttá” vált. Ez a jellemzés azonban csak a különböző és ellentétes érdekű társadalmi csoportok, illetve politikai irányzatok jelenlétére utal a pártban, de itt ténylegesen, különösen a jövő szempontjából többről is volt szó. A kisgazdapártban ugyanis nemcsak a különböző politikai irányzatoknak volt helye, hanem a különböző pártok létrejöttének is kialakultak ott a feltételei. Ez a körülmény viszont nem csupán ennek a pártnak a politikáját befolyásolta, hanem a belső szervezetét, végsőfokon egész működését is.

A kisgazdapárt és a függetlenségi front baloldalán elhelyezkedő pártok (MKP, SzDP és az NPP) azonban, természetesen nemcsak abban különböztek egymástól, hogy az előbbi „gyűjtőpárt” volt, az utóbbiak pedig többé kevésbé „homogén” pártok. Lényegében az is két csoportra osztotta őket, hogy amíg a baloldali pártok politikája és szociális bázisa alapján véve összhangban volt egymással, addig ugyanez a kisgazdapártról — és sok tekintetben a függetlenségi frontból 1945 tavaszán kiszorult Polgári Demokrata Pártról — egyáltalán nem volt elmondható. Hiszen a kisgazdapárt valójában a „polgári rend” érdekeit védelmezte, de ehhez lényegében az egész társadalom, s főleg a falusi dolgozó tömegek támogatását igényelte. Ez utóbbi helyzettel volt kapcsolatos tulajdonképpen e párt egy másik jellemző sajátossága is. Az ti., hogy a kisgazdapárt — a két világháború közötti Magyarország polgári pártjainak a példáját követve — ténylegesen „választási” párt volt. Ez többek között azt jelentette, hogy a vezetők a párttagsággal inkább csak mint szavazókkal találkoztak, a parlamenti és törvényhatósági bizottsági választások, pontosabban a választási kampányok idején. Ezzel szemben a kommunista párt —

⁴ PI Arch. 274/4—76.

de ugyanez nagyrészt elmondható a szociáldemokrata párról is —, a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom hagyományainak megfelelően, szinte folyamatos párttevékenységet folytatott, szervezett és rendszeres pártéletet élt. Igaz, a felszabadulás után a kisgazdapárt is merített a munkáspártok idevonatkozó gyakorlatából és a munkásmozgalom tapasztalataiból, anélkül azonban, hogy ezzel az előbb említett „választási párt” jellegén alapvetően változtatott volna. A Nemzeti Parsztpárt belső életét és tevékenységét illetően a munkáspártokhoz állt közelebb, a Polgári Demokrata Párt viszont ebből a szempontból is nagyjában a kisgazdapárt nyomdokain haladt.

A függetlenségi front pártjai közötti leglényegesebb különbség azonban mégsem ezekben volt, hanem célkitűzéseikben, végcéljaikban. De ebben a tekintetben is a kommunista pártot és a kisgazdapártot választotta el a legnagyobb távolság egymástól, ők helyezkedtek el az egységfront két, szélső pólusán. A kommunista párt nyíltan megvallott végcélja a szocializmus volt. Ezzel szemben a kisgazdapárt a tőkés társadalmi rend megőrzését és a polgári demokrácia megteremtését tekintette a legfontosabb feladatának. A fentebbiek ellenére a függetlenségi front négy pártjának az egységfrontja, legalábbis 1945-ben, nem bomlott fel. S ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a pártok az akkor napirenden lévő feladatokat, és saját közelebbi céljaikat illetően végül is össze tudták egyeztetni érdekeiket. Nem is beszélve az ország nemzetközi helyzetéről, amely szinte követőleg írta elő valamennyiük számára az együttműködést.

A közelebbi és távolabbi célok, az együttműködésre készítő és az egymástól elválasztó tényezők természetesen messzemenően hatással voltak nemcsak a pártok politikai tevékenységére, hanem azokra a szervezési előírásokra is, amelyek működésük rendjét, organizációjuk szerkezetét, felépítését megszabták.

*

A felszabadulás után a magyarországi politikai pártok is a programjaikban, illetőleg a program-nyilatkozataikban fejtették ki — több vagy kevesebb részletességgel — tulajdonképpeni céljaikat, célkitűzéseiket. De egyikük-másikuk, mégpedig elsősorban a nyíltan és bevallottan „osztálypártok” szervezeti szabályzataikban is utaltak a fentiekre. Sőt, ez utóbb említett pártok általában abban a tekintetben sem hagytak semmiféle kétséget az ország közvéleménye előtt, hogy konkrétan a társadalom melyik részének a politikai képviseletére vállalkoztak. Így, a kommunista párt az 1945. május 20—21-i I. Országos Értekezletén elfogadott szervezeti szabályzatában az alábbiakat rögzítette: „A Magyar Kommunista Párt a magyar munkásosztály pártja, képviseli az egész dolgozó nép, a nemzet érdekeit. Tömöríti magában a legöntudatosabb munkásokat, a parasztságot és az értelmiség leghaladottabb, legharcosabb elemeit. Küzd a független, demokratikus, népi Magyarországért . . .”⁵ A párt III. kongresszusa, amely 1946-ban véglegesítette a szóban forgó, ideiglenesnek mondható szervezeti szabályzatot, mindössze két vonatkozásban eszközölt módosítást azon. Állást foglalt a magyar történelem haladó nemzeti hagyományai mellett, másfelől pedig a korábbiaknál is világosabbá tette, hogy a kommunista párt végcélja „az ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetése, a szocialista, kommunista társadalmi rend megvalósítása”.⁶ A

⁵ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. 90.

⁶ Uo., 290.

párt végcéljának ilyen értelmű hangsúlyozása abból a történelmi szükségletből fakadt, amely objektíve is napirendre tűzte a magyar társadalom fejlődésének, pontosabban a népi demokrácia továbbfejlesztésének a kérdéseit. A szociális bázissal, illetőleg a párttagság szociális összetételével kapcsolatosan azonban nem született módosítás, s valójában nem is volt arra szükség, hiszen a Magyar Kommunista Párt a jövőt illetően sem szándékozott feladni alapvetően „osztálypárt” jellegét. Ellenkezőleg, szigorúan örködött azon, hogy a városi és falusi burzsoáziától szervezetileg is világosan elhatárolja magát.

A Nemzeti Parasztpárt szervezeti szabályzata kidolgozásakor nagyjában a kommunista párthoz hasonlóan járt el. Ezt igazolja az 1944-ben Szegeден nyilvánosságra hozott ideiglenes szervezeti szabályzat is, amelyben ez a párt önmagáról és céljairól a következőket jelentette ki: „A párt a magyar parasztság pártja, tehát tömöríti magában a parasztság minden rétegét: a földmunkásokat, a napszámosokat, summásokot, gazdasági cselédeket, kisbérllőket, törpebirtokosokat, a dolgozó kizsákdákat. Tagjai közé fogadja a párt a parasztsággal együtt élő és a parasztsággal közös érdekű munkásokat és kispolgárságot is, valamint a paraszti eredetű és a parasztsággal együttérző s a parasztságnak szolgáló értelmiséget. A párt célja: az elnyomott és feudális viszonyok alól mindmáig fel nem szabadult parasztság felszabadítása, kulturális felemelése és teljes társadalmi és politikai egyenjogúsítása. Ennek a célnak az érdekében küzd a párt a feudális úri Magyarország átalakításáért, a népi demokratikus állam megvalósításáért.”⁷ Az ideiglenes szervezeti szabályzat fentebbi megállapításait az NPP I. Országos Nagyválasztmánya 1946 márciusában helyesbítette, és egyben véglegesítette is a szervezeti szabályzatban. Mindenekelőtt azt az ellentmondást igyekezett feloldani, amely a „parasztság pártja” fogalma és az ideiglenes szervezeti szabályzatban felsorolt társadalmi rétegek között mutatkozott. Ez utóbbiak ugyanis arról tanúskodtak, hogy a Nemzeti Parasztpárt valójában nem az egész parasztság, hanem csupán egy részének, pontosabban alsóbb rétegeinek a pártja kívánt lenni. De ezt támasztotta alá mind a pártprogram, mind a párt szervezési gyakorlata is. Sőt, újólág ezt igazolta az a helyesbítés is, amely a „parasztság”-ot „dolgozó-parasztság”-gal váltotta fel.⁸ Ezzel egyidejűleg törölték a szervezeti szabályzatból a „feudális úri Magyarország” és a „feudális viszonyok alól mindmáig fel nem szabadult parasztság” kifejezéseket is. Ez viszont azzal függött össze, hogy 1945 derekára a népi demokratikus kormányzat lényegében felszámolta a feudális eredetű nagybirtokrendszert és a föld döntően a nincstelen és szegénygaraszttság birtokába került. Ezen kívül 1946. február elsején Magyarország államformája a köztársaság lett. A Nemzeti Parasztpárt által 1944 végén kítűzött antifeudális célkítűzések, feladatok tehát nagyrészt már megvalósultak.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front többi pártjainak szervezeti szabályzata, „pártalkotmánya” — beleértve a szociáldemokrata pártét is —, nemigen érintette a szóban forgó kérdéseket. A szociáldemokrata párt és a Polgári Demokrata Párt szervezeti szabályzatában egyszerűen hallgatott arról a kérdéstről, hogy a társadalom mely osztályait és rétegeit kívánják ezek a pártok a politikai életben képviselni, soraikban tömöríteni. Ugyanakkor a kizsákdapárt „pártalkotmánya”, híven az FKGP „gyűjtőpárt” jellegéhez, meg-

⁷ PI Arch. 284. f. XXX. cs.

⁸ Uo.

elégedett annak kijelentésével, hogy „a párt tagja lehet minden feddhetetlen életű magyar férfi és nő...”⁹

A szervezeti szabályzatok tekintetében kifejezésre jutott ilyen rokonság ellenére sem lehet azonban a szociáldemokrata párt és a polgári pártok köz é egyenlőségi jelet tenni, ebben a kérdésben. Hiszen a szociáldemokrata párt szervezeti szabályzatával egyidejűleg — az 1945. évi XXXIV. kongresszuson — elfogadott „munkaterv” teljesen nyilvánvalóvá tette, hogy ez a párt is nem a kizsákmányoló társadalmi csoportok, hanem a városi és falusi dolgozók pártja óhajt lenni.¹⁰ Erről tanúskodott egyébként az SzDP pártszervezési gyakorlata és több évtizedes hagyományai is. Ezzel szemben a Polgári Demokrata Párt, s főleg a kisgazdapárt politikai és társadalmi „nyitottsága” — szervezeti téren — lényegében azzal függött össze, hogy az említett pártok tulajdonképpen ily módon is leplezni kívánták a tényleges céljaik és tagságuk szociális összetétele közötti ellentmondásokat. Sőt, a kisgazdapárt ebben odáig ment el, hogy szervezeti szabályzatában a társadalmi és politikai szempontokat erkölcsivel igyekezett helyettesíteni a párttagság feltételeivel kapcsolatban.

*

A párttagság jogait és kötelességeit illetően szintén meglehetősen nagy különbségek mutatkoztak a pártokban, s ezt lényegében hűen tükrözték a szervezeti szabályzatok is.

Mielőtt a fentebbi kérdésekre válaszolnánk, feltétlenül szükségesnek látszik érinteni az egyes pártoknak a párttagság fogalmáról, helyesebben annak a kritériumairól vallott felfogását. Nem utolsó sorban azért, mert ezeknek természetesen igen fontos szerepük volt a párttagság jogai és kötelességei szabályozásában is. A Magyar Kommunista Párt a tagjaival szemben lényegében hármas követelményt állított fel: *a)* a párt célkitűzéseinek, illetőleg politikai irányvonalának az elfogadását; *b)* a tagsági járulék rendszeres fizetését; *c)* valamely pártszervezet munkájában való tevékeny részvételt.¹¹ A párttagsággal szembeni ilyen követelményrendszer abból következett, hogy a kommunista párt ideológiai, politikai és szervezeti egységének mindennapos működésében, tevékenységében is érvényt akar szerezni. A kommunista párt által megszabott első két követelményt, kisebb-nagyobb eltérésekkel, a függetlenségi front többi pártjainak szervezeti szabályzatai is tartalmazták. Ebből a szempontból legfeljebb a Polgári Demokrata Párt jelentett kivételt, amely „pártalkotmányá”-ban a tagdíj-fizetést és a pártfegyelem kötelezettségét domborította ki.¹² Ugyanakkor a szociáldemokrata párt és a kisgazdapárt elsősorban azt tekintette tagjának, aki tagdíjat fizet s „a párt programját magáénak vallja”,¹³ illetőleg „a párt célkitűzéseit magáénak vallja”¹⁴. Igaz, a szociáldemokrata párt az említettek túlmenően azt is előírta tagjai részére, hogy azok kötelesek a „megfelelő szakmai szervezetekbe”, vagyis a kisiparosok és kiskereskedők érdekvédelmi egyesüléseibe, valamint a szakszervezetekbe lépni. De a párt valamelyik szervezetében végzett munkát, tevékeny részvételt az SzDP szervezeti szabályzata sem tekintette elvileg a párttagság alapvető feltételének, bár sok

⁹ PI Arch. 285/2—7.

¹⁰ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. 105.

¹¹ Uo., 290—291.

¹² OL. P. 1494. 47. cs. Gorzó-család gyűjt. 1945.

¹³ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. 122.

¹⁴ PI Arch. 285/2—7.

tekintetben ezt a gyakorlatot valósította meg. Lényegesen más volt a helyzet a kisgazdapártban, amely a felszabadulás után nem rendelkezett részletesen kidolgozott aktuális programmal, s emellett a szervezeti szabályzatában megfogalmazott, a párttagság politikai tevékenységét illető előírásokat is meglehetősen „rugalmasan” kezelte. Így, a felszabadulás után egyáltalán nem ment ritkaságszámba, hogy a tagfelvételt nem annyira a kisgazdapárti szervezetek bonyolították le, hanem a községi bírós és a pap írta össze, s ezzel „párttaggá” nyilvánította a falu lakosságát vagy annak egy részét.¹⁵

Sajátos módon a párttagság fogalmáról alkotott véleményével nem a szociáldemokrata párt, a másik munkaspárt, állt a kommunista párthoz a legközelebb, hanem — legalábbis ami a parasztpárt vezetőségének szándékait illeti — a Nemzeti Parasztpárt. Mégpedig azután, hogy az 1946. évi Országos Nagyválasztmány a párt szervezeti szabályzatát véglegesítette. Az ideiglenes szervezeti szabályzatot ugyanis, amely még csak a párt céljainak és programjának az elfogadását, valamint a tagdíj-fizetés kötelezettségét írta elő, többek között az alábbiakkal egészítették ki: „A párt minden tagjának és tisztségviselőjének valamely helyi szervezet kötelelékébe kell tartoznia. A párt minden tagjának kötelessége a pártéletben és a pártszervezetek munkájában tevékenyen részt venni, valamint megbízás folytán nyert tisztségében lelkiismeretesen és a párt érdeke szerint eljárni.”¹⁶ A fentebbiek — ezt szeretnénk ismételtelen aláhuzni — inkább csak kívánalmak voltak, mert a valóságban — a párttagok kötelességeit illetően — távolról sem volt ilyen közelség a kommunista párt és a parasztpárt között.

A párttagság kötelességei tekintetében — az előzőekben már említettek túlmenően —, azonban nem annyira elvi jellegű, hanem inkább csak gyakorlati jelentőségű különbségeket tükröztek a pártok szervezeti szabályzatai. De ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy azok teljesen nélkülöztek volna a sajátos vonásokat, sőt esetenként a meglepetésszámba menő jellegzetességeket is. Mindenekelőtt ilyennek volt tekinthető a kisgazdapárt szabályzatának ama előírása, mely szerint a párttagok kötelesek „a párt célkitűzéseit alaposan megismerni”.¹⁷ Az előbb említett igény nem csupán azért kelthetett meglepetést, mert a kisgazdapárt közismerten a legkevesebb figyelmet szentelt párttagjai nevelésére és felvilágosítására, hanem azért is, mert a párton belüli különböző irányzatok, csoportosulások és sajtójuk gyakran a maga szájaíze szerint magyarázta „a párt célkitűzéseit”, politikáját. Nem is beszélve most már azokról a távolról sem ritkán előforduló esetekről, amikor az egyes egyházak, s főleg a katolikus klérus képviselői világították meg a kisgazdapárt ideológiáját és politikáját a parasztság részére. A szociáldemokrata párt szervezeti szabályzatában viszont az volt szembe tűnő, hogy ez a párt — a polgárpártokhoz hasonlóan — milyen nagy jelentőséget tulajdonított a pártszervezetek, ezen belül az egyes párttagok tevékenységének a parlamenti és törvényhatósági bizottsági választások idején. A szociáldemokrata párt szervezeti szabályzata ezt az igényt szinte egyedülálló részletességgel tárgyalta: „Az agitációs tevékenység és pártszervezeti munka végrehajtására szükség szerint pártszervezeti csoportokat kell alakítani. A csoportok területe lehetőleg a szavazókörrrel egyező;” „a pártszervezetek 7—11 tagú végrehajtó bizottságot... választanak. A végrehajtó bizott-

¹⁵ PI Arch. 274/16—7.

¹⁶ PI Arch. 284. f. XXX. cs.

¹⁷ PI Arch. 285/2—7.

ság megalakítja és irányítja a területén megalakult csoportokat... a választásokkal kapcsolatos minden munkát irányít, elvégez és elvégeztet”; „minden vármegye területén megyei végrehajtó bizottság választandó... A végrehajtó bizottság a vármegyei választásokat előkészíti, a megyében lévő helyi végrehajtó bizottságok meghallgatásával a vármegyei törvényhatósági bizottsági tagokat kijelöli és a jelölőlistákat a megyei értekezlet elé terjeszti” stb.¹⁸ Természetesen nem elsősorban az keltett meglepetést, hogy a szociáldemokrata párt ennyire fontosnak tartja sikeres szereplésének biztosítását a különböző szintű törvényhozó testületek megválasztásakor, hiszen erre kivétel nélkül minden politikai párt, a kommunista pártot is beleértve, — igen komoly gondot fordított. Ugyanakkor ezt a feladatot, különösen a kommunista párt távolról sem helyezte ennyire előtérbe, nem sorolta a többi, szintén lényeges politikai feladatai közé, s főleg nem emelte szervezeti szabályzatában azt a párttagság szinte alapvető kötelességének a rangjára. Aligha lehet kétséges, hogy ebben a gyakorlatban az a hagyományosnak tekinthető szociáldemokrata felfogás kísértett a felszabadulás után is, amely az SzDP-nek a parlamenttel és a törvényhatóságokkal kapcsolatos illúziójából fakadt. A működő politikai pártok közül azonban mégis kétségtelenül a Polgári Demokrata Párt értelmezte a legsajátosabban tagjainak a kötelességeit: ez a párt ugyanis egyszerűen mellőzte szervezeti szabályzatában a párttagság kötelességeinek konkrétabb számbavételét.

A kötelességek mérlegelésénél — különösen, ha összehasonlításokat is próbálunk tenni a pártok között —, azonban nélkülözhetetlen azoknak a jogoknak a számbavétele is, amelyek az illető párt tagjait megilletik, helyesebben megillették, főleg két vonatkozásban: a) a párt politikájának a kialakításában; b) azoknak a vezető-testületeknek, pártszerveknek a megválasztásában, amelyeknek a határozatait, döntéseit végrehajtani kötelesek. De a fentiekre is csak akkor adhatunk tulajdonképpen többé-kevésbé megbízható választ, ha előbb megkíséréljük tisztázni a párttag tényleges helyzetét, pontosabban jogállását az egyes pártokon belül.

A felszabadulás után — szervezeti szabályzatából is kitűnően — a Magyar Kommunista Párt volt lényegében az egyetlen olyan politikai párt Magyarországon, amely sem a pártpolitika kialakítása, sem a vezetőszervekbe történő választás, illetve választhatóság vonatkozásában nem tett különbséget párttag és párttag között, hanem kivétel nélkül minden tagját elvileg egyenjogúnak ismerte el.¹⁹ Erre még akkor is indokolt rámutatni, ha a kommunista pártban a gyakorlatban — eléggé közismerten — meglehetősen szigorú választási szempontok érvényesültek és azok olykor még bizonyos egyoldalúságoktól sem voltak teljesen mentesek. A másik munkáspárt, a szociáldemokrata párt szervezeti szabályzata a pártpolitika kialakításában szintén messzemenően számításba vette a tagság részvételét, s intézményesen biztosította azt. De más-ként alakult a szociáldemokrata párttagság helyzete, jogállása, amikor a vezetőszervekbe történő választásokról, illetőleg a parlamenti és törvényhatósági bizottsági képviselő jelölésekről volt szó. Az SzDP szervezeti szabályzata ugyanis nyíltan leszögezte, hogy „a taggyűlésen csak az egyhuzamban 6 hónapnál régiebb tagnak van szavazati joga”.²⁰ Ennél is jóval szigorúbbak voltak azonban

¹⁸ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. 124.

¹⁹ Uo., 90.

²⁰ Uo., 125.

azok az előírások, amelyek a párttagok választhatóságát szabályozták. Csak azok voltak ugyanis beválaszthatók a pártszervezeti végrehajtó bizottságokba, a fővárosi és megyei végrehajtó bizottságokba, s a különböző országos bizottságokba (gazdasági bizottság, oktatási bizottság stb.), akik legalább 3 éve megszokták nélkül tagjai voltak a pártnak. A központi pártvezetőség és az ellenőrző bizottság leendő tagjainak legalább 8 éves párttagságot, a fővárosi törvényhatósági bizottsági tagságra jelölt szociáldemokratáknak és az országgyűlési képviselőjelölteknek pedig legalább 5 éves párttagságot kellett felmutatniuk. Ezek a korlátozások nyilvánvalóan elsősorban azt célozták, nehogy a felszabadulás után a pártba beáramlott, zömmel városi kispolgári és alkalmazotti rétegek, vagyis az „új tömegek” esetleg háttérbe szorítsák a pártéletben a régebbi tagságot, köztük a szociáldemokrata munkásokat, a már politikailag kipróbált pártaktivistákat. A fentebbi intézkedések politikai indokoltságát nem lehet tehát eleve kétségbe vonni, mégkevésbé egyszerűen helyteleníteni. Ugyanakkor az ilyen különbségtétel párttag és párttag között — bármifajta indoklással is történt az —, formálisan kétségtelenül a pártdemokrácia szűkítését jelentette még akkor is, ha az SzDP szervezeti szabályzata hivatalosan csupán egyféle párttagságot ismert el. Nem így az agrárpártok, amelyeknek már a szervezeti szabályzatai is lényegében kétféle párttagról, konkrétan „alapító” és „nem alapító” párttagokról tettek említést.

Mielőtt azonban erről részletesebben szólnánk, érdemesnek látszik itt röviden érinteni azt is, hogy a függetlenségi front pártjai — a kommunista pártot és a parasztpártot kivéve, ahol ilyenek egyáltalán nem voltak — nem csupán a területi szervezési elv alkalmazása útján létrejött pártszervezetek, hanem a különböző foglalkozási ágak (iparos, kereskedő, orvos, mérnök stb.) szerint kialakult tagozatok és „szakosztályok” tagjait is teljes jogú párttagoknak ismerték el. A szociáldemokrata párt esetében ezt magától értetődőnek lehet tekinteni, hiszen az említett tagozatok, „szakosztályok” tagjait egyidejűleg a párt valamelyik területi szervezetében is nyilvántartották. Ugyanakkor ezek a tagozatok, „szakosztályok” nem rendelkeztek lényegében semmiféle pártszervezeti jogkörrel. Mindössze javaslatokat terjeszthettek a párt központi szervei elé az illető foglalkozási ág, vagy az érintett szociáldemokrata párttagok sajátos kérdéseivel kapcsolatban.²¹ A tagozat, illetve a „szakosztály” az SzDP esetében tehát inkább csak a párt keretein belül működő egyfajta „érdekképviseleti” szervnek volt tekinthető. Ezzel szemben a kiszgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt a területi szervezetek mellett, lényegében azoktól teljesen függetlenül, az egyes foglalkozási ágakban is hozott létre „pártszervezeteket”. S ez utóbbiakat az különböztette meg formailag az előzőektől, hogy „tagozat”-nak nevezték el őket. A valóságban azonban ezek a tagozatok — a párton belüli jogállásukat tekintve — komoly előnyöket élveztek a pártszervezeteknél szemben. Nem utolsó sorban azért, mert a tagozatok pl. a kiszgazdapárt esetében a megyei, a fővárosi és az országos „központok” közvetlen testületi szerveiként működhettek. Emellett a saját küldötteikkel képviselthették magukat az Országos Nagyválasztmányban is.²²

A Nemzeti Parasztpárt ideiglenes szervezeti szabályzata csupán abban az összefüggésben említette az „alapító” tagokat, hogy azok tagsági járulékát

²¹ PI Arch. 253/1—23.

²² PI Arch. 285/2—7.

a többiekénél magasabban állapította meg.²³ A párt végleges szervezeti szabályzatából azonban törölték ezt a megkülönböztetést. Gyökeresen más volt viszont a kisgazdapártnak az álláspontja ebben a kérdésben. Mégpedig nemcsak közvetlenül a felszabadulás után, hanem az azt követő években is, lényegében a párt egész fennállása idején. A kisgazdapárt ugyanis mind a pártéletben, mind az állami törvényhozó és végrehajtó hatalomban megszerzett pozícióinak elosztásánál általában előnyben részesítette az „alapító” párttagságot. Ezt a különbségtételt nagyrészt tükrözte a kisgazdapárt szervezeti szabályzata is: „A párt alapító tagjai azok, akik a párt alapítása körül — az országos nagyválasztmány által elismerve —, különös érdemeket szereztek. Az alapító tagság örökös. Az alapító tag tagsági díjat fizetni nem köteles.”²⁴ Ezen túlmenően az „alapító” tagok — ezen a jogcímen — tagjai lettek mind a községi és városi pártszervezetek választmányainak, mind pedig az Országos Nagyválasztmány-nak, amely a kisgazdapárt esetében a pártkongresszus szerepét töltötte be. Az „alapító” tagság tehát végsőfokon olyan jogokkal ruházta fel viselőit, amellyel azok komolyan befolyásolhatták a pártéletet és az FKGP politikáját. Ennek a befolyásolásnak az iránya és jellege persze, a konkrét esetekben, attól függött, hogy a szóban forgó „alapító” tagok a kisgazdapárt melyik szárnyán helyezkedtek el. A tapasztalatok mindenesetre azt igazolják, hogy ez a szabályozás nem, helyesebben nem kizárólagosan a balszárnynak kedvezett. Még akkor sem, ha 1946—47-ben a jobboldali elemeknek a pártból való kiszorítására indított akciók idején — a pártvezetőségen belül is — többször elhangzott az az igény, hogy a „régí gárda” tagjait nagyobb szerephez kellene juttatni a pártéletben.

Az „alapító” tagság pártonbelüli helyzetének sok vonatkozásban privilegizált jellegű szabályozása mellett, igen sajátos értelmezését jelentette a pártdemokráciának s közvetlenül a párttagság jogai tiszteletbentartásának is az, ahogyan a kisgazdapártban a járási és a városi választmányok, valamint az Országos Nagyválasztmány küldötteinek, illetőleg tagjainak számát a megálapították. Az említettekkel kapcsolatosan ugyanis nem a pártszervezetek, pontosabban a párttagság létszámát vették alapul, hanem minden további nélkül, a megfelelő közigazgatási egység összlélekszámát.²⁵ Eszerint, ha a község lakosságának a lélekszáma 2000 főn alul volt, akkor az ott működő kisgazdapárti szervezet 1 küldöttet választhatott a járási pártválasztmány értekezletére. Ugyanakkor a 2000—5000 közötti lélekszámú községekben 2 küldöttet, az 5000—10 000 fő közötti lakossággal rendelkezőkben 3 küldöttet, s végül a 10 000 fős lélekszámon felüli községekben pedig már 4 küldöttet választhattak. A megyei választmányokba történő küldöttválasztásnál viszont — a fentebbi elvet szem előtt tartva — a kisgazdapárt az alábbi gyakorlatot követte: *a)* ha az illető járás területén fekvő községek lakosságának összlétszáma a 20 000 főt nem érte el, akkor a kisgazdapárti szervezetek 3 tagot küldhettek a megyei választmányba; *b)* a 20 000—30 000 fős lakosságú járásokból 4 tagot; *c)* a 30—40 000 fős lakosságú járásokból 5 tagot; *d)* a 40 000 főn felüli lakosságú járásokból pedig 6 tagot küldhettek a megyei választmány értekezletére. A kisgazdapárt a különböző szintű pártválasztmányi küldöttek, illetőleg tagok létszáma megálapításának ezt a módját sem a szervezeti szabályzatában, sem

²³ PI Arch. 284. f. XXX. cs.

²⁴ PI Arch. 285/2—7.

²⁵ Uo.

egyebütt nem indokolta meg. Ennek az lehetett az oka, hogy a pártvezetőség érdeklődése lényegében a helyi választmányokig terjedt és maga a tagság legfeljebb csak mint a kisgazdapárt lehetséges szavazói jöhetett, illetve jött szóba. Igaz, a pártvezetőség — a párttagság közismerten laza kezelése folytán — valójában nem is tudta, hogy egy-egy adott időpontban hány tagja van a kisgazdapártnak. Emellett a szóban forgó küldöttválasztások esetében is nyilvánvalóan kísértett a pártról alkotott ama felfogás, mely szerint az FKGP nem a magyar társadalom egyik, vagy másik csoportjának, rétegének, hanem a „nemzetnek”, „minden választópolgárnak” a pártja. A kisgazdapárt taglétszámára még leginkább a parlamenti és törvényhatósági bizottsági választások eredményei alapján lehetett következtetni. Ha ebből a szempontból közelebről szemügyre vesszük pl. az 1945. évi nemzetgyűlési választások eredményeit, akkor is nyomban kiderül, hogy azok legalábbis kétségessé teszik a kisgazdapártnak a párt-demokráciával kapcsolatos álláspontja helyességét. Hiszen közel egyforma lakosságú megyékben is számottevő különbségek mutatkoztak a kisgazdapártra esett szavazatok számában. Ennek ellenére azonban pl. Somogy és Zala megye, ahol a szavazók több mint 75⁰/₀-a a kisgazdapártra szavazott, ugyanannyi pártválasztmányi küldöttet választhatott mint pl. Békés, Hajdú vagy Szolnok megye, ahol a kisgazdapárti szavazatok aránya 40—53⁰/₀ között mozgott.²⁶ De még szembetűnőbbé válik a szóban forgó ellentmondás akkor, ha Nógrád megye nagyjában azonos lélekszámú két városát — Balassagyarmatot és Salgótarját — vesszük alapul. Az előbbiben ugyanis a kisgazdapárt a szavazatok 83,3⁰/₀-át, az utóbbiban pedig mindössze a 13,9⁰/₀-át kapta meg.²⁷ Ugyanakkor a kisgazdapárti pártválasztmányi küldöttek létszámában nem volt, s a szervezeti szabályzat előírásai szerint, nem is lehetett különbség közöttük.

A kisgazdapárt fentebbi gyakorlata olyan mértékben látszott sérteni a pártdemokrácia egyik alapvető elvét, hogy példáját még az a Polgári Demokrata Párt sem követte, amely pedig politikailag gyakran együtt haladt vele, s különösen a két párt vidéki szervezetei között volt sokhelyütt igen szoros az együttműködés. A Polgári Demokrata Párt szervezeti szabályzata ugyanis a küldöttválasztás módját — legalábbis középső szinten — a következőképpen írta elő: „Minden egyes helyi szervezet választmánya kiküld minden 100 tagja után 1 megyei megbízottat. A 100 tagot el nem érő szervezetek földrajzi fekvés szerint egysítendő és közösen választják a megyei megbízottjukat. E megbízottak titkos szavazással, egy év tartamára megválasztják a megyei választmányt. Utóbbinak annyi tagja van, ahány 100 taggal rendelkező, vagy összevonás után keletkezett helyi szervezet a megye területén van, de a megyei választmány tagjainak száma az ötvenet meg nem haladhatja. A megyei választmány tagjainak megválasztásánál a lehetőség szerint figyelemmel kell lenni arra a körülményre, hogy a kiküldöttek a megyei székhelyet gyűlések alkalmával különösebb közlekedési nehézség nélkül elérhessék.”²⁸ Ez utóbbi igény azonban valójában nem az akkor kétségtelenül fennálló közlekedési nehézségekkel függött össze, hanem azzal, hogy a községek egész sorában egyetlen tagja sem volt, vagy mindössze néhány tagja volt a Polgári Demokrata Pártnak. Így számos helyi szervezet „összevonására” volt szükség a száz fős párttagság eléréséhez. De erre utalt a szervezeti szabályzatnak az az előírása is, amely — a csekély

²⁶ PI Arch. 253. f. Faragó-féle választási statisztika. 1945.

²⁷ Uo.

²⁸ OL. P. 1494. 47. cs. Gorzó-család gyűjt. 1945.

számú párttagság miatt — a járási pártválasztmányt mint pártfórumot mellőzte és a helyi szervezeteket közvetlenül a megyei választmány alá rendelte.

A kisgazdapárt pártválasztási előírásainak volt azonban egy olyan vonatkozása is, amely az első pillanatra feltétlenül a pártdemokrácia nagyobb, pontosabban szélesebb érvényesülését látszott biztosítani. Mégpedig az, hogy az Országos Nagyválasztmány küldötteit közvetlenül a járási pártválasztmányok értekezletein választották meg. Igaz, itt is azt a gyakorlatot követte a kisgazdapárt, hogy ennél sem a párttagság létszámát, hanem az illető járás, mint közigazgatási egység lakosságának a lélekszámát vette alapul. Ha ugyanis a járás területén fekvő községek lakosságának összlétszáma az 50 000 főt nem érte el, 2 küldöttet, ha viszont az 50 000 főt meghaladta, 3 küldöttet választhattak az Országos Nagyválasztmányba. De a valóságban ez az intézkedés sem elsősorban a párt falusi tagjainak, a paraszti párttagoknak az érdekeit szolgálta, hiszen a városok a falvaktól függetlenül küldték képviselőiket a nagyválasztmányba. „A városok — állapította meg a pártalkotmány idevágó pontja — az Országos Nagyválasztmányba közvetlenül küldenek ki tagokat, és pedig, ha az illető város lakosságának lélekszáma az 50 000 főt nem éri el, egy tagot, ha az 50 000 főt meghaladja, két tagot.”²⁹ Ennek a rendelkezésnek az volt az igazi értelme, hogy a „polgári” elem ne szoruljon háttérbe a „paraszti”-val szemben a párt vezetőszerveinek a megválasztásakor és politikájának a kialakításakor. A „polgári” elem persze a kisgazdapárt esetében távolról sem az egész, helyesebben általában a városi lakosságot jelentette, hanem zömmel a polgári értelmiséget, az alkalmazottakat és magát a burzsoáziát, amely ténylegesen a városi kisgazdapárti szervezetek legbefolyásosabb tényezője volt a felszabadulás után. Ezzel éppen ellentétes módon járt el viszont a Nemzeti Parasztpárt, a másik agrárpárt, amely általában a falusi és városi pártszervezeteket alapjában véve egyenlő jogúakként kezelte, legalábbis járási és megyei viszonylatban. De ez az álláspont nem a városi párttagság valamiféle lefokozásával függött össze, hanem abból az objektív helyzetből is következett, hogy a Nemzeti Parasztpártnak igen csekély volt a városi befolyása, s ennek megfelelően — néhány kivételes esettől eltekintve — a párttagok létszáma sem volt sokkal magasabb, mint a nagyobb községekben. Ugyanakkor e pártnak kifejezetten a falusi lakosság felé fordulásával volt kapcsolatos szervezeti szabályzatának az a követelménye, hogy azokból a járási szervezetekből is kellett 1—1 tagot az Országos Nagyválasztmányba küldeni, amelyekben a párttagság létszáma — a küldöttválasztás szempontjából — az előírt alatt maradt.³⁰ A Nemzeti Parasztpárt ezzel az intézkedésével tulajdonképpen szintén korlátozta a pártdemokráciát, de nem a párttagság rovására, hanem végső fokon a javára.

A pártdemokrácia ugyancsak eléggé vitatható értékű értelmezése jutott kifejezésre abban is, ahogyan a politikai pártok — a kommunista pártot, s részben a Nemzeti Parasztpártot kivéve — igyekeztek gondoskodni funkcionáriusaiknak, pártalkalmazottaiknak a „hivatalból” való teljes jogú jelenlétéről azokon a pártfórumokon is, ahol általában csak választás útján volt lehetséges a részvétel. A kommunista párt is lehetővé tette ugyan vezető funkcionáriusainak az ilyen különböző szintű pártfórumokon (pártkonferenciák, kongresszusok stb.) való részvételt, de kizárólag csak tanácskozási joggal, — ha ti. egyébként az érintetteket valamilyen okból nem választották meg küldöt-

²⁹ PI Arch. 285/2—7.

³⁰ PI Arch. 284. f. XXX. cs.

teknek. Ezt a kérdést azonban a kommunista párt szervezeti szabályzatában nem vetette fel, hanem a döntést lényegében mindig az illetékes pártszervekre bízta. Nagyjában hasonló módon járt el ebben a kérdésben a Nemzeti Parasztpárt is, azzal a különbséggel, hogy a pártvezetőség a szervezeti szabályzat által is biztosította funkcionáriusainak részvételét a különböző szintű választmányi üléseken: „Hivatalból tagjai az Országos Nagyválasztmánynak a párt kerületi és megyei titkárai is, azonban csak tanácskozási joggal. A megyei választmány azonban teljes joggal (ha küldöttnek választja őket — B. S.) is beküldheti mind a megyei, mind a kerületi titkárokat.”³¹

A szociáldemokrata párt felfogása ebben a kérdésben is eltért a másik munkaspártétól. Valójában az SzDP gyakorlata a „hivatalból” történő küldés szempontjából a kisgazdapártéhoz, illetőleg a Polgári Demokrata Pártéhoz állt közelebb, anélkül, hogy a szociáldemokrata álláspontot azonosítani lehetne, vagy lehetett volna az utóbbi pártokéival. A leglényegesebb különbség e téren abban jutott elsősorban kifejezésre, hogy a szociáldemokrata párt sokkal jobban korlátozta, vagyis szűkítette a „hivatalból” küldöttek létszámát mint az FKGP vagy a PDP. Mégpedig annak az elvnek a szigorú érvényesítésével, hogy minden pártfórumon a választott küldöttek legyenek többségben. A fővárosi és a megyei pártterkezeteken az illetékes végrehajtó bizottságok tagjai (a jelentésük feletti szavazás kivételével — B. S.), s ezen túlmenően a megyei pártterkezeteken a megye területén működő párttitkárok — választás nélkül — teljes joggal, tehát a szavazás jogát is beleértve vettek részt. Az SzDP Országos Pártválasztmányának pedig a pártvezetőség és a központi ellenőrző bizottság tagjai, a központi főtitkár, a központi lap főszerkesztője, a fővárosi végrehajtó bizottság 1 képviselője stb. „hivatalból” teljes jogú tagjai voltak. Az Országos Pártgyűlésen, amely a kongresszusnak felelt meg, azonban már a pártvezetőségre és a központi ellenőrző bizottság tagjaira redukálták a szociáldemokrata pártban a „hivatalból” teljes jogú résztvevők körét.³² Ezzel egyidejűleg szabályozta — minden szintre vonatkozóan — a szociáldemokrata párt szervezeti szabályzata a tanácskozási jogú részvételt is. Ezen a téren viszont az SzDP már meglehetősen szélesre tárta a pártfórumok kapuit. Így, az Országos Pártgyűlésre a következőket kellett tanácskozási joggal meghívni: a parlamenti csoport intéző bizottságának tagjait, a központi párttitkárság osztályvezető titkárait, a gazdasági hivatal vezetőjét, a pártlapok szerkesztőit, a fővárosi végrehajtó bizottság 1 tagját, a fővároskörnyéki végrehajtó bizottság 1 tagját, az Országos Nőbizottság 1 tagját, az Országos Községpolitikai Bizottság 1 tagját, az Országos Oktatásügyi Bizottság 1 tagját, az Országos Nemzetiségi Bizottság 1 tagját, a párt tudományos lapjának szerkesztőjét, a SzIM 1 tagját, a szakszervezetek 2 szociáldemokrata képviselőjét stb. A szociáldemokrata párt gyakorlata ez utóbbi vonatkozásban tehát leginkább a Nemzeti Parasztpártéra emlékeztetett és viszont, bár valójában nem az SzDP merített az NPP gyakorlatából, hanem az valószínűleg fordítva történt. Hiszen amíg a szociáldemokrata párt több évtizedes múltra visszatekintő, legrégebbi párt a volt felszabadulás utáni Magyarországon, addig a Nemzeti Parasztpárt egyike volt a legfiatalabb pártoknak.

A szociáldemokrata és kisgazdapárti módszerek rokonságát a „hivatalból” való jelenlét tekintetében teljes mértékben igazolta az FKGP szervezeti szabályzata is. A kisgazdapárt járási választmányainak ugyanis szintén „hivatalból”

³¹ Uo.

³² A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. 134.

voltak a tagjai a járás területén fekvő községek pártszervezeteinek elnökei, al-elnökei és titkárai, valamint az illető járási központ „egyéni szervei” (az elnök, 2 alelnök, a titkár, 2 ellenőr és a pénztáros). Mindez természetesen azt jelentette, különösen ha az „alapító” tagok részvételével is számolnunk, hogy a „hivatalból” küldöttek minden további nélkül leszavazhatták a választmányok választott tagjait. Hiszen 20 000 lakoson felüli község a legtöbb járásban egyáltalán nem volt, sőt országosan is csak néhány — szinte elvétve — akadt. Ily módon a választott küldöttek száma, már eleve a „hivatalból” résztvevőké alatt maradt a járási pártválasztmány ülésén. Az FKGP Országos Nagyválasztmányának képe — a „hivatalból” küldöttek és a választás útján oda bekerültek viszonylatában — sok tekintetben a járási pártválasztmányokéra emlékeztetett. Ennek bizonyítására elégségesnek tűnik idézni a kisgazdapárt pártalkotmányának idevágó 18. §-át: „Az Országos Nagyválasztmány választott tagjai: a) Budapest fővárosi kerületi pártszervezetek által kerületi pártszervezetenként kiküldött egy tag; b) a járási központok és a városi pártszervezetek által járásonként, illetve városonként kiküldött tagok; c) egyes csoportok vagy tagozatok kiküldöttei, amennyiben az Országos Nagyválasztmány hozandó határozatával ahhoz hozzájárul. Hivatalból tagjai az Országos Nagyválasztmánynak: a) az országos elnök, az országos pártalelnökök, az országos főtitkár, az országos pártigazgató, az országos pártfőügyész, valamint az országos titkárok; b) a párt nemzetgyűlési képviselői; c) a párt tagjai sorába tartozó miniszterelnök, miniszterek, államtitkárok és főispánok; d) a Budapest fővárosi központ elnöke, al-elnökei. Ezen felül tagjai az Országos Nagyválasztmánynak: a) azon közéletben szereplő személyek, akiket az Országos Nagyválasztmány tagjai sorába személy szerint meghív. Létszámuk legfeljebb 15 fő lehet; b) az alapító (örökös) tagok.”³³ Azt, hogy az egyszerű párttagságnak mennyire nem lehetett és nem volt szava — már magának a szervezeti szabályzatnak az előírásaiból kifolyólag is — ott, ahol a kisgazdapárt programját és a párt „alkotmányát” jóváhagyták, mi sem bizonyítja jobban mint az a tény, hogy a szóban forgó időszakban közel 300 nemzetgyűlési képviselő, miniszter, államtitkár és főispán vehetett, illetve vett részt az Országos Nagyválasztmányon.³⁴ Ez utóbbi gyakorlatilag azt jelentette, hogy a választott küldöttek elképzeléseit — létszámuk és főleg befolyásuk révén — úgyszólván egyedül az említettek akarata semlegesíthette. Az persze, hogy a választott küldöttek valamennyien, vagy akár többségükben is az egyszerű párttagság, s ezen belül a dolgozó parasztság és a városi kisemberek politikai érdekeit képviselték volna az Országos Nagyválasztmányon, nem több egyszerű elméleti feltételezésnél. Hiszen eléggé közismert tény volt, hogy a kisgazdapárt vidéki, falusi szervezeteinek az élén nagyrészt a módos, gazdag parasztság állt. Igaz, a kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselők sem voltak természetesen politikailag egységes csoport, bár az is kétségtelen, hogy közülük csak igen kevesen voltak a kis- és szegényparasztság, az alsóbb néprétegek szószólóinak tekinthetők. Valójában ők is döntő többségükben ugyanazokból a körökből származtak, mint a városi és falusi választott küldöttek, legfeljebb személy szerint még szorosabb kapcsolatban álltak azokkal a pártvezetőkkel, akiknek végsőfokon a jelölésüket köszönhatték. De úgylátszik mindez nem volt elég ahhoz, hogy a kisgazdapárt felső, vezetőrétege teljesen biztonságban érezhesse magát, hiszen

³³ PI Arch. 285/2—7.

³⁴ A szocializmus útján. A felszabadulást követő negyedszázad kronológiája. Akadémiai Kiadó, Bp. 1970. 369—387.

a „hivatalból” történő küldést kiterjesztették a középszintű pártszervek vezetőire is, akiknek egyrésze viszont ténylegesen pártalkalmazott volt. Ilyen körülmények között már valóban aligha érhetne meglepetés a pártvezetőket az Országos Nagyválasztmány ülésein. Ha olykor mégis előfordultak ott a pártvezetők számára nem kívánatos jelenségek, az nem a pártcentralizmus írott, „alkotmányos” biztosítékai hiányán múlt. S még csak nem is azon, hogy a párt többségét kitevők hangja áttört volna a pártalkotmány „sáncain”, hanem abból következett, hogy a kiszegzapárt szélesebb vezetőrétegén belül keletkeztek, illetőleg voltak politikai és személyi ellentétek.

A Polgári Demokrata Párt a vezetőszervekbe, illetőleg testületekbe történő küldöttválasztás módozatait illetően, úgyszólván lemásolta a kiszegzapártban meghonosított gyakorlatot. Ha a fentiek tekintetében némely vonatkozásban mégis mutatkoztak különbségek e két párt között, az elsősorban azzal függött össze, hogy a függetlenségi front többi pártjaihoz, s különösen a kiszegzapárthoz képest a Polgári Demokrata Párt túlságosan is gyenge, csekély létszámú politikai alakulat volt. A kiszegzapárti módszerek alapvető átvételének viszont az volt a tényleges oka, hogy a Polgári Demokrata Pártnak a pártdemokráciáról alkotott felfogása alapvetően megegyezett a kiszegzapárti vezetők idevonatkozó álláspontjával. Ez kifejezésre jutott abban is, hogy a Polgári Demokrata Párt kongresszusán, pontosabban Országos Nagyválasztmányának az ülésein szintén a „hivatalból” küldött párttagok voltak többségben. Így teljes jogú résztvevők voltak az Országos Nagyválasztmányon az országos vezetőség, az országos elnökség és az országos elnöki tanács tagjai. Ez utóbbi testület — az országos elnökség és az országos vezetőség 12 tagján kívül — magában foglalta a párt nemzetgyűlési képviselőit, a megyei szervezetek elnökeit, a törvényhatósági joggal felruházott és az 1000 igazolt taglétszámot meghaladó városok helyi szervezetének az elnökeit. A fentebbiek mellett azonban „küldöttje” volt az Országos Nagyválasztmánynak minden legalább 500 igazolt taggal rendelkező helyi szervezet elnöke és minden további 500 igazolt tag után, az illető pártszervezet vezetőségének egy további tagja is. Ugyanakkor igen érdekes módon intézkedett a szervezeti szabályzat a párt fővárosi törvényhatósági bizottsági tagjainak az Országos Nagyválasztmányon való részvételéről is: „Ugyancsak tagja a budapesti törvényhatósági bizottság tagjai, ha pedig, ezek már más jogcímen tagjai az Országos Nagyválasztmánynak, úgy az elnöki tanács helyükbe jogosult behívni a budapesti törvényhatósági választások alkalmával benyújtott utolsó íven szereplők közül annyit, hogy ezen ajánlási íven szereplők közül annyi nagyválasztmányi tag legyen, ahány megválasztott törvényhatósági bizottsági tagja a pártnak Budapest törvényhatóságában van.”³⁵ A Polgári Demokrata Párt Országos Nagyválasztmánnya természetesen szintén azt a szerepet töltötte be mint a többi párt kongresszusa, vagyis határozott a pártprogramról, a párt politikájáról és megválasztotta az országos vezetőszerveket. A nagyválasztmányi tagság szóban forgó összetétele itt is az egyik legdöntőbb biztosítéka volt persze nemcsak annak, hogy a Polgári Demokrata Pártban egy meglehetősen szűk körtől függjön a párt politikája és magatartása, hanem a vezetők kiválasztása lehetőségének eleve erősen korlátozott volta is. Nem utolsósorban azért, mert mind a választók, mind a választhatók kizárólag a nagyválasztmányi tagok sorából kerülhettek ki.

³⁵ OL. P. 1494. 47. cs. Gorzó-család gyűjt. 1945.

A politikai pártok életében sajátosan privilegizált helyet foglaltak el és szerepet töltöttek be a parlamenti és a törvényhatósági bizottsági frakciók. Ebben a vonatkozásban a magyarországi politikai pártokban a felszabadulás után nagyjában három fajta gyakorlat alakult ki.

A Magyar Kommunista Pártban azt a párttagot, akit valamely törvényhatóság tagjának, vagy nemzetgyűlési képviselőnek választottak, kifejezetten ebből a közeleti tisztségéből kifolyólag, a párton belül nem illette meg semmiféle külön jog, illetve privilegium. Tevékenységüket a megfelelő szintű választott pártszerv irányította és ellenőrizte. „Az önkormányzati testületekben, a parlamentben és más állami szervben működő párttagok — állapította meg az ideiglenes szervezeti szabályzat idevonatkozó pontja — alá vannak rendelve a megfelelő helyi vezetőségnek, illetve a Központi Vezetőségnek, s ezek utasításait kötelesek végrehajtani. A helyi vezetőségnek, illetve a Központi Vezetőségnek jogában áll a párt olyan tagjait, akik a párt politikájával szembehelyezkednek és utasításait nem hajtják végre, a fent nevezett testületekből visszahívni.”³⁶ A törvényhozásba beválasztott párttagok helyzetének ilyen szabályozása abból következett, hogy a kommunista pártban kivétel nélkül minden tag csak egyenlő jogokat élvezhetett és a többségi állásfoglalásból született határozatokat mindenki és mindenkor köteles volt végrehajtani. Ennek érvényesítését — a törvényhozás tagjait illetően — még magától értetődőbbé tette az a körülmény, hogy a választópolgárok — a felszabadulás utáni parlamenti választások idején — nem elsősorban egyénekre, hanem listákra, pontosabban a különböző pártok jelöltlistáira szavazhattak csupán. Nem is szólva azokról az egyéb állami funkciókról, amelyeket az egyes pártok emberei — koalíciós kormányzásról lévén szó — pártközi megegyezések alapján töltöttek be. Emellett a fentebbi elv érvényesítése a kommunista pártban tulajdonképpen feleslegessé tette annak, a legtöbb párt által alkalmazott módszernek a használatát is, mely szerint a mindenkor képviselőjelölt írásos nyilatkozatot, „reverzálíst” adott az illető párt vezetőségének arról, hogy megválasztása esetén annak kívánságára, bármikor kész lemondani a mandátumról. A kommunista párt 1946. évi szervezeti szabályzata az előbbieket azzal egészítette ki, hogy a nemzetgyűlés és a törvényhatósági bizottságok kommunista frakciói, saját kebelükből 3—5 tagú vezetőséget választhattak, amelyet azonban szintén az arra illetékes választott pártszervnek kellett megerősítenie.³⁷ A törvényhozó testületekben helyet foglaló kommunista párttagok tehát változatlanul sem egyénileg, sem mint csoport nem élvezhettek előjogokat a párton belül, nem válhattak „önálló hatalommá”. Ugyanakkor természetesen a különböző párttisztviselők éppen úgy lehettek nemzetgyűlési képviselők, mint ahogyan az egyszerű párttagok is helyet kaphattak a kommunista párt jelölőlistán, ha az arra illetékes választott pártszervek alkalmasnak ítélték őket. A kommunista párt is nagy gondot fordított a törvényhozásba beválasztott tagjai politikai tájékoztatására. Ezzel összhangban az olyan pártfórumokra, s főleg az olyan kérdések megvitatására is meghívta őket — kizárólag tanácskozási joggal —, amelyek ismerete elősegíthette a nemzetgyűlésben, illetőleg a törvényhatósági bizottságban kifejtett tevékenységük eredményesebbé tételét.

A szociáldemokrata pártban a törvényhatósági bizottságok tagjai és a nemzetgyűlési képviselők párton belüli „jogállásának” szabályozása lényegében

³⁶ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. 93.

³⁷ Uo., 295.

kétféle módon történt. Eszerint a törvényhatósági bizottságokban működő frakciók tagjai és a nemzetgyűlési képviselők, illetőleg az említettek vezetőségének a tagjai vagy szavazati, vagy pedig tanácskozási joggal vettek részt a szociáldemokrata párt megfelelő szintű választott testületeiben, pártszerveiben. Így a fővárosi és környéki szervezetek évenként megtartott pártértekezletén a budapesti törvényhatósági bizottság szociáldemokrata frakciójának 2 tagja teljes joggal vett részt. Hasonlóan a párt megyei szervezeteinek értekezletén, az abban a választókerületben megválasztott szociáldemokrata nemzetgyűlési képviselők teljesjogú részvételt élveztek. Sőt, a nemzetgyűlési frakció elnöke „hivatalból” tagja volt a párt Politikai Bizottságának is. Ugyanakkor a nemzetgyűlési frakció tagjai és a törvényhatósági bizottságok szociáldemokrata csoportjának vezetői — a szervezeti szabályzat előírásai alapján — tanácskozási joggal úgyszólván a párt minden fórumán résztvehettek. Ezzel egyidejűleg azonban a szociáldemokrata párt azt is rögzítette szervezeti szabályzatában, hogy mely pártfunkciókat betöltők, és milyen minőségben vehetnek részt, pl. a parlamenti csoport ülésein, akkor is, ha egyébként esetleg nem volnának nemzetgyűlési képviselők. A parlamenti csoport ülésein „teljes joggal” vehettek részt a pártvezetőség tagjai (21 fő), valamint tanácskozási joggal a központi ellenőrző bizottság tagjai (7 fő), a párt központi közlönyének a főszerkesztője, a párt miniszter és államtitkár tagjai. Ez utóbbi intézkedés egyfelől biztosíték kívánt lenni abban a vonatkozásban, hogy a szociáldemokrata képviselők a párt politikájának megfelelő tevékenységet fejtsenek ki a nemzetgyűlésben, másfelől pedig — mint ahogyan az már az előzőekből is kitűnt — azt a különleges figyelmet juttatta kifejezésre, amelyet a pártvezetőség a parlamentnek, s általában a törvényhozó testületeknek szentelt. De a szociáldemokrata párt sem elégedett meg azzal, hogy csupán politikailag befolyásolja az állami életben szerepet vállalt tagjait, s főleg a nemzetgyűlési képviselőket, hanem szervezeti szabályzatában is lefektette a visszahívás jogát. „A pártválasztmánynak és a pártvezetőségnek joga van a párt útján nyert köztisztviselés viselőjét mindenkor visszahívni. A visszahívás fölött — állapította meg a szervezeti szabályzat — a pártvezetőség előterjesztése alapján az országos pártválasztmány titkos szavazással, kétharmad többséggel határoz. A visszahívásra vonatkozó javaslatot a pártválasztmány ülésének meghívójába fel kell venni.”³⁸ Lényegében ugyanilyen elvek alkalmazása alapján történhetett meg a megyei, városi és községi tisztviselők szociáldemokrata tagjainak a visszahívása is, az arra illetékes választott pártszervek által.

A Nemzeti Parasztpártnak a szóban forgó kérdésekben elfoglalt álláspontja nem egy tekintetben emlékeztetett a szociáldemokrata pártéra. Így a parasztpárt nemzetgyűlési képviselői, valamint a törvényhatósági bizottsági tagjai akkor is, ha a párt szervezetében különleges beosztásuk vagy megbizatásuk nem volt, jogosultak voltak a helyi, járási, megyei és kerületi szervek, testületek munkájában résztvenni és közvetlenül a pártközpontnak jelentést, illetőleg javaslatot tenni. A nemzetgyűlési képviselők működésük összehangolása és egységes fellépésük biztosítása érdekében saját sorsaikból választottak vezetőt, aki a párt előtt felelt a nemzetgyűlési képviselők ilyen minőségben kifejtett tevékenységéért. A parasztpárti nemzetgyűlési képviselők és törvényhatósági bizottsági tagok tényleges jogállása a párton belül azonban mégsem elsősorban a szociáldemokrata pártbeli társaikkal volt rokonítható leginkább, hanem a kom-

³⁸ Uo., 140.

munistákéval. Mégpedig nem azért, mert a Nemzeti Parasztpárt szervezeti szabályzata világosan leszögezte, hogy a párt minden képviselő tagja a megfelelő pártszervezet vezetőségének, pontosabban választmányának az utasításai és irányítása szerint köteles eljárni. Továbbá, ha a hivatott pártszerv utasításától eltérően járnának el a képviselők, akkor minden további nélkül visszahívhatók, hanem alapvetően azért, mert ilyen minőségükben a párt egyetlen fórumán sem rendelkezhetek szavazati joggal. A Nemzeti Parasztpárt is tehát — a képviselőséggel együttjáróan — végsőfokon egyetlen jogot, a tanácskozás jogát ismerte el. Sőt, a szervezeti szabályzat ezt még azzal is megerősítette, s egyidejűleg mindenfajta esetlegesen felmerülhető kétséget eloszlatott a párt és a képviselők viszonylatában, hogy határozottan leszögezte: „A saját hatáskörükben azonban sem szenélyi, sem szervezeti intézkedést nem tehetnek.”³⁹ A Nemzeti Parasztpárt ily módon intézményesen zárkózott el azelől, hogy nemzetgyűlési képviselői és törvényhatósági bizottsági tagjai — ezen a jogcímükön — beleszólhassanak a pártszervezetek életébe, vagy ott olyan jogokkal rendelkezzenek, amelyek a többi párttagtól megkülönböztethette volna őket.

E téren is gyökeresen más volt azonban a helyzet a kisgazdapártban, ahol a törvényhatósági bizottsági tagokat, s főleg a nemzetgyűlési képviselőket valóban különleges jogok illették meg. A kisgazdapárt törvényhatósági bizottsági tagjai és a nemzetgyűlési képviselők ugyanis nem tanácskozási, hanem teljes jogú tagokként vettek részt a párt testületi ülésein. Ennek megfelelően a városi és a megyei pártválasztmányokban mind az adott vármegye területén nemzetgyűlési képviselővé választott párttagok, mind pedig a város, illetőleg a vármegye törvényhatósági bizottságában helyetfoglaló párttagok részt vettek. Ugyanakkor a nemzetgyűlési képviselő párttagok egyénileg — amint arra a fentebbiekben már utalás történt — az Országos Nagyválasztmány „hivatalból” küldött tagjai is voltak. A nemzetgyűlési képviselők összességét jelentő képviselőcsoport viszont a pártközpont egyik „testületi szerve” volt. S mint ilyen működését nagyrészt a saját hatáskörében szabályozta. Ezen túlmenően pedig még azzal a joggal is fel volt ruházva, hogy kívánságára az Országos Nagyválasztmányt össze kellett (!) hívni. A nagyválasztmány határozatképességéhez — az arra jogosult párttagok — 51⁰/₀-os megjelenésére volt ugyan szükség, de határozatképtelenség esetén a második összehíváskor — a résztvevők számától függetlenül — az ott hozott határozatokat már az egész pártra nézve érvényeseknek kellett tekinteni, a pártfeloszlatast kivéve. Elméletileg tehát elképzelhető volt az is, hogy a képviselőcsoport egymaga tölti be az Országos Nagyválasztmány feladatkörét, vagyis új programot fogad el, új pártvezetőséget választ, sőt esetleg kimondja a kisgazdapártnak más párttal, vagy más pártokkal történő egyesülését is. Mindezek alapján nem túlzás azt állítani, hogy a képviselőcsoport valójában külön, önálló pártot alkotott, illetve alkothatott a kisgazdapárton belül. A képviselőcsoportnak a párton belüli súlyát egyébként az is növelte, hogy az FKGP Politikai Bizottságának kizárólag csak nemzetgyűlési képviselő lehetett a tagja. Mindehhez járult, hogy a kisgazdapárti képviselőcsoport a saját kebeléből választotta meg az elnökét és a frakció vezetőségét. A képviselőcsoport működését a pártalkotmány az alábbiak szerint szabályozta: „A Képviselő Csoport feladata a párt nemzetgyűlési munkájának előkészítése, valamint politikai akcióinak rendezése és egységesítése. Ezen feladatát a következő szervek útján látja el: a) csoportértekezlet; b) fővitarendező és vitarendező. A csoport-

³⁹ PI Arch. 284. f. XXX. cs.

értekezlet feladata: egységes állásfoglalás biztosítása a feladat körébe tartozó ügyekben. Az intéző bizottság feladata: a képviselői csoport ügyvitelének ellátása. A fővitarendező, akit feladata ellátásában 4 vitarendező támogat a képviselői csoport intéző bizottsága saját tagjai sorából, a 4 vitarendezőt pedig a képviselői csoport saját tagjai sorából 1—1 évre választja. A fővitarendező feladata: a párt nemzetgyűlési tevékenységét a képviselői csoport határozatainak és a képviselői csoport intéző bizottságának utasításai szerint irányítani. Feladata továbbá a képviselői csoportnak fegyelmet sértő tagjai ellen a fegyelmi eljárás megindítása iránt javaslatot tenni.⁴⁰ A nemzetgyűlési képviselők így ténylegesen nem a pártnak, hanem a saját csoportjuk vezetőségének tartoztak felelősséggel. Igaz, a fegyelmi eljárást illetően a párt fegyelmi szabályzata szerint kellett eljárni velük kapcsolatosan, de az viszont csupán mint párttagokat marasztalhatta el őket.

A Polgári Demokrata Párt vezetőségét, amely lényegében ugyanígy képzelte el a párt és a képviselőcsoport viszonyát, csak az a körülmény „kimélte” meg a kiscsapatpárti frakcióban kialakult helyzettől és esetleges következményeitől, hogy mindössze 2—3 képviselője volt a nemzetgyűlésben.

*

A fentebbiek természetesen nem adnak, és nem is adhatnak kimerítő és teljesen megnyugtató választ a pártdemokrácia sokrétű, bonyolult problematikájára. Hiszen több kérdést (pártfegyelem, párt és tömegszervezet, pártalkalmazottak stb.) nem is érintettem. Ennek ellenére — úgy vélem — sikerült a felszabadulás utáni magyarországi politikai pártok néhány olyan vonatkozását felvillantanom, amelyek belső felépítésük és működésük demokratizmusát jellemezték. Még akkor is, ha ez alkalommal döntően csak a szóban forgó pártok „önvallomásaira”, pontosabban a szervezeti szabályzataikra támaszkodtam.

⁴⁰ PI Arch. 285/2—7.